

UOT 82.(091)

A.Z.Bədəlova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

badalovaaynurrr@gmail.com

LEV TOLSTOYUN HACI MURAD OBRAZININ 1960-80-ci İLLƏR AZƏRBAYCAN NƏSRİNDƏ OBRAZLARLA MÜQAYİSƏSİNİN TİPOLOGİYASI

Açar sözlər: yazıçı, roman, povest, qəhrəman, xarakter

L.N.Tolstoyun “Hacı Murad” povesti yaradıcılığında əhəmiyyətli yer tutan dəyərli əsərlərindəndir. L.Tolstoy povestdə bir sıra tarixi prosesləri əks etdirməklə yanaşı, Hacı Murad adlı tarixi şəxsiyyətin bədiiləşdirilməsi ilə rus ədəbiyyatına yeni, mübariz və əzmkar bir qəhrəmanın daxil edilməsinə müvəffəq olmuş dahi sənətkardır. Roman Qafqaz müharibəsi, zülmə qarşı güc tətbiq etmək ideyası, rusların və Qafqaz xalqının mənəvi həyatı, Hacı Murad xarakterinin taleyi və s. məsələləri özündə birləşdirir. Bildiyimiz kimi, 1960-1980-ci illər Azərbaycan nəsrində də tarixi prosesləri əks etdirən bir sıra əsərlər vardır. Bu əsərlər sırasına İsmayıl Şıxlının “Dəli Kür” romanı və Fərman Kərimzadənin “Qarlı aşırım” əsəri də daxildir. Məqalədə Lev Tolstoyun Hacı Murad povestinin eyniadlı qəhrəmanı ilə Fərman Kərimzadənin “Qarlı Aşırım” romanının qəhrəmanı Kərbəlayı İsmayıl və İsmayıl Şıxlının “Dəli Kür” romanının qəhrəmanı Cahandar ağa müqayisə edilmiş, xarakterlər arasındakı oxşar və fərqli xüsusiyyətlər araşdırılmışdır. Beləliklə, Hacı Murad obrazının Azərbaycan nəsrində obrazlarla müqayisəsinin tipoloji xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir.

A.З.Бадалова

ТИПОЛОГИЯ СОПОСТАВЛЕНИЯ ОБРАЗА ХАДЖИ МУРАТА ЛЬВА ТОЛСТОГО С ОБРАЗАМИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ПРОЗЕ 1960-80-х ГОДОВ

Ключевое слова: писатель, роман, повесть, герой, характер

«Хаджи Мурат» – одно из ценных произведений, занимающее важное место в творчестве Л.Толстого. Л.Толстой гениальный писатель, который, помимо отражения ряда исторических процессов в повести, сумел ввести в русскую литературу нового, воинственного и решительного героя через вымысел исторического деятеля по имени Хаджи Мурат. Роман повествует о Кавказской войне, идее применения силы против угнетения, духовной жизни русских и народов Кавказа, судьбе персонажа Хаджи Мурата и т.д. Как известно, в 1960-1980-х гг. в Азербайджанской прозе также есть ряд произведений, отражающих исторические процессы. Среди них романы Исмаила Шыхлы «Буйная Кура» и «Снежный перевал» Фармана Каримзаде. В статье главный герой повести Льва Толстого Гаджи Мурат сравнивается с героем романа Фармана Каримзаде

«Снежный перевал» Кербалаи Исмаилом и главным героем романа Исмаила Шыхли «Буйная Кура » Джахандар ага, исследуются сходства и различия между персонажами. Таким образом, выявлены типологические особенности сопоставления образа Гаджи Мурада с образами в Азербайджанской прозе.

A.Z.Badalova

COMPARISON TYPOLOGY OF THE IMAGE OF HAJI MURAD BY LEO TOLSTOY WITH THE IMAGES IN AZERBAIJANI PROSE IN 1960s-80s

Keywords: *writer, novel, story, hero, character*

"Haji Murad" is one of the most valuable works that occupies an important role in the work of L. Tolstoy. L. Tolstoy is a genius artist who, in addition reflected a number of historical processes in the story. Moreover, he managed to introduce a new, warlike and decisive hero into Russian literature through the fiction of a historical figure named Haji Murad. Clearly the novel tells about the Caucasian War, the idea of using force against oppression, the spiritual life of the Russians and the people of the Caucasus, the fate of the character of Haji Murad and other significant moments. Speaking generally, in 1960s-1980s, there are a number of works in Azerbaijani prose reflecting historical processes. For instance, they are Ismail Shikhli's novel " Exuberant Kur" and "Snow Pass" by Farman Karimzade. The article compares the protagonist of Leo Tolstoy's story Haji Murad with the hero of Farman Karimzade's novel "Snow Pass" Karbalai Ismail and the protagonist of Ismail Shikhli's novel " Exuberant Kur" Jahandar aга. It examines the similarities and differences of the characters. Thus, in comparison, the place of the image of Haji Murad in Azerbaijani literature was studied.

1960-80-ci illər nəsrində tarixi prosesləri özündə əks etdirən dəyərli əsərlərimiz çoxdur. Bu əsərlərdə əsas mövzu tarixi prosesləri əks etdirmək deyil, həmin proseslərin Azərbaycan xalqının həyatına təsirləridir. Bu baxımdan İsmayıl Şıxlının “Dəli Kür” romanını və Fərman Kərimzadənin “Qarlı aşırım” əsərini misal göstərmək olar.

Azərbaycan ədəbiyyatına kifayət qədər dəyərli bədii nümunələr bəxş etmiş görkəmli şəxsiyyətlərdən biri məhz Fərman Kərimzadə olmuşdur. Yazıcının özünəməxsus yaradıcılıq yolu vardır. Onun əsərləri millilik, tarixilik baxımından dəyərlidir və yazıçı psixologizmi bədii nümunələrin hər sətrində diqqət çəkir. “Qarlı Aşırım” (1972) romanı tarixi əsərdir və haqqında kifayət qədər araşdırmalar vardır. Romana elmi yanaşmalar fərqli və müxtəlifdir. Maqsud İbrahimbəyov “Qarlı Aşırım” romanını Azərbaycan ədəbiyyatında 3 ən yaxşı romandan biri hesab etmişdir (9). Roman haqqında İ.Şıxlı, Y.Qarayev, A.Hüseynov, T.Salamoğlu, N.Cabbarov və b. müxtəlif fikirlər söyləmiş, əsəri müxtəlif yönərdən tədqiqatə cəlb etmişlər. Ədəbi tənqid sahəsində tanınmış görkəmli professorumuz T.Salamoğlunun roman haqqında bir sıra yazılarını və

məqalələrini misal göstərmək olar. O, romanda yazıçının tarixi hadisələri təhlil predmetinə çevirməsindən, əsərdə millilik məsələlərinin sinfi dərəcə ilə bağlılığından, sovet hökuməti və milli varlıq qarşdurmasından, eyni zamanda romanda epos ənənələri və s. məsələlərə toxunmuşdur (3, s.79-80)

Romanın baş qəhrəmanlarından biri Kərbəlayı İsmayıl xarakteridir. Kərbəlayı İsmayıl obrazını birmənalı şəkildə qiymətləndirmək olmaz. İlk öncə Kərbəlayı İsmayıl tarixi şəxsiyyətdir. Romanda yazıçı xarakteri bədiiləşdirmiş, tarixilik, millilik, öz vətəninə, torpağına, adət-ənənələrinə sadıqlıq, dürüstlük, qürurluluq, əyilməzlik, əzmkarlıq, mübarizlik kimi xüsusiyyətlərin daşıyıcısı olaraq qələmə vermişdir. Bəli o, Abbasqulu bəyi öldürtdürür. Lakin vicdanı hər dəfə sızlayır, tutduğu işdən peşmançılıq hissi keçirir, özünü bağışlaya bilmir, əzab çəkir. Kərbəlayı İsmayılın düşmənçiliyi şura hökumətinə qarşı idi. O, bolşeviklərlə mübarizə aparırdı, qiyam qaldırmışdı. Çünki ömrünü ağalıq etməklə, hörmətlə, başqalarını özünə tabe etməklə yaşamışdı. İndi əkdiiyi torpaqların məhsulunu da onun əlindən almaq istəyirdilər, şura hökumətinin niyyəti xalqı bərabərləşdirmək, ağa, fəhlə sinfi arasında fərqi aradan qaldırmaq idi. Kərbəlayı İsmayıl özünü alçalmış, şərəf və qürurunun yerlə bir olmasını qəbul edə bilmirdi. Vaxtilə onun torpağını becərənlərin, ona möhtac olanların indi onunla eyni səviyyədə olması, rahatlıqla onunla üz-üzə dayanması onun üçün yolverilməz idi. Kərbəlayı İsmayılın düşməninə qarşı olan münasibəti də oxucunun gözündən yayınmır. Namusunun ayaqlar altında qalmaması üçün Kərbəlayı İsmayıl düşmənindən kömək istəyir. Kərbəlayı İsmayılın düşməninə qarşı olan münasibətində namusunu düşməninə etibar edəcək qədər dürüstlük, sözbütövlülük və hörmət var idi. Onun üçün düşmənçilik ayrı, tutulan sözlər, verilən vədlər sözlə ifadə edilə bilməyəcək, hər şeydən yüksəkdə duran şərəf və qürur məsələsi tamamilə başqa bir şey idi. Eyni zamanda çarəsizlikdən düşməndən kömək istəyəcək qədər acizlik hissləri onun qəlbini doldurmuşdu. Çünki başqa çıxış yolu yox idi, çarəsizlikdən doğan acizlik var idi....

Bu qədər əzmkar, mübariz, qeyrətli, eyni zamanda güclü göründüyü qədər də vicdanı sızlayan, kövrək, bəzi məqamlarda aciz olsa belə, əyilməzliyi ilə yaddaqalan bir güclü xarakter yaratmaq yazıçı ustalığıdır. Belə güclü obrazın ərsəyə gəlməsində Fərman Kərimzadə də müəyyən yaradıcılıq yolu keçmişdir desək, yanılmarıq. Dünya klassiklərinin yaradıcılığından faydalanmış, bəzi əsərlərdən təsirlənərək xarakterlərdəki xüsusiyyətləri daha fərqli, dəyişkən, bəzən isə olduğu və ya görmək istədiyi kimi yaradıcılığında əks etdirməklə daha orijinal və fərqli əsərlər ərsəyə gətirmişdir. Bu yazıçı ustalığıdır. Hesab etmək olar ki, Kərbəlayı İsmayıl obrazı haradasa müəyyən məqamlarda L.Tolstoyun Hacı Murad obrazını xatırladır.

Bildiyimiz kimi, "Hacı Murad" povesti yazıçının ölümündən sonra çap edilmişdir. Hacı Murad xarakterini Lev Tolstoy xüsusi məhəbbətlə yaratmış və ona böyük rəğbət bəsləmişdir. Bir çox mənbələrə istinadən yazıçının Hacı

Murad xarakteri haqqındakı məşhur sözlərini misal çəkmək istərdim: “Mən povestimın qəhrəmanını qəlbimin var qüvvəsi ilə sevirəm. Onu bütün gözəllikləri ilə əks etdirməyə çalışmışam. O, həmişə gözəldir, gözəl olub və olacaq. Bu qəhrəman – həqiqətdir. Həqiqət Rusiyadan böyükdür” (L.N.Tolstoy).

1900-cü illərin ən böyük və əlamətdar əsəri sayılan “Hacı Murad” povesti haqqında ədəbiyyatşünaslıq sahəsində fərqli və müxtəlif fikirlər söylənməyə başlandı və əsər müxtəlif aspektlərdən təhlilə cəlb olundu. N.S.Rodionov, K.N.Lomunov, M.B.Xrapçenko, O.N.Mixaylov, V.A.Tunimanov, V.B.Şklovski və b. povesti hərtərəfli araşdırmış və nəticə olaraq müxtəlif, maraqlı fikirlər ortaya qoymuşlar.

N.S.Rodionov deyirdi: “Tolstoyun digər əsərləri ilə müqayisədə “Hacı Murad” povestində əsas motiv sarsılmaz mübarizəyə qarşı “pisliyə zorakılıqla müqavimət göstərməmək” ideyası obyektiv şəkildə rədd edilir (7).

M.B.Xrapçenko isə qeyd edirdi: “Bəzi nəzəri quruluşlara baxmayaraq “Hacı Murad” povestini yazmaqda Tolstoyu cəlb edən əsas səbəb mübarizənin əsas həqiqətini ortaya qoymaq və güclü xarakter yaratmaq oldu” (8).

“Hacı Murad” povesti Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında da diqqət çəkmişdir. Bildiyimiz kimi, Cəfər Cabbarlının arxivində Lev Tolstoyun “Hacı Murad” povestinin səhnələşdirilmiş əlyazması mövcuddur. Bu əlyazma professor Fikrət Rzayevin araşdırması sayəsində ortaya çıxmışdır. Belə ki, professor Fikrət Rzayev Cəfər Cabbarlının arxivindən “Hacı Murad” povestinin səhnələşdirilmiş tərcüməsini tapmış və mətni tərtib edərək kitab şəklində çap etdirmişdir (6).

Bir çox elmi məqalələrdə “Hacı Murad” povestində problemlə məsələlər haqqında olduqca fərqli əks fikirlər meydana çıxmışdır. Bu problemlər arasında Tolstoyun Qafqazın Rusiya tərəfindən fəth edilməsi, xüsusən Qafqaz müharibəsilə bağlı, zülmə qarşı güc tətbiq etmək ideyası, rusların və Qafqaz xalqının mənəvi həyatı, Hacı Murad xarakterinin taleyi və s. idi. Əlbəttə ki, əsas məsələ müəllifin mövqeyidir. Yazıçı burada bir çox tərəflərə toxunmuşdur. Dini, müharibə, mübarizlik, güclülük və bəzi məqamlarda məcburən addım atmaq və səhvə yol vermək kimi məsələlər povestdə öz əksini tapmış və bütün məsələləri Hacı Murad xarakterində ümumiləşdirmişdir. Povest Tolstoyun dini və estetik fikirlərinin bədii təcəssümüdür desək, yanılmazdır. Povest bədii bütövlük təşkil edərək yazıçının mənəvi axtarışlarının bir hissəsidir.

Fikrimizcə, Hacı Murad Tolstoy realizminin və psixologizminin ən yüksək nailiyyətlərindəndir. Həm tarixilik baxımından, həm də xarakterin daxili aləmini ifadə etmək baxımından olduqca dəyərli və dolğun bir əsərdir. Povestdə Qafqaz dövrü, yazıçının dini baxışları və tarixi hadisələrə şəxsi yanaşması, dinə, vətənə, vətənpərvərliyə, milli məsələlərə baxışı öz əksini tapmışdır. Hacı Murad mübarizdir. Çar Rusiyasına qarşı Şeyx Şamillə birləşərək mübarizə

aparır. Çünki igid, qorxmaz və mərd Qafqaz xalqının tipik nümayəndəsi olan Hacı Murad Rusiyaya boyun əymək istəmir. Hacı Muradın İslam dininə yanaşmasını L.Tolstoy povestdə gözəl təsvir edir. Əslində L.Tolstoyun dinə yanaşması birmənalı olmuşdur. O, heç bir dini qəbul etməmişdir. Amma Hacı Murad kimi bir qəhrəmana həyat verməsi ilə yazıçı İslam dininə olan hörmətini və münasibətini nümayiş etdirmişdir. Hacı Murad dindar, Qafqaz ruhlu, mərd, igid, qorxmaz bir xarakterdir. Obrazın xarakterik xüsusiyyətlərini qarşı-qarşıya qoyaraq ümumi və fərqli cəhətləri saydıqca bitməyəcəkdir. Hacı Murad tarixi şəxsiyyətdir. Tolstoyun Hacı Murad obrazını bədii bir xarakter olaraq canlandırmağının səbəbləri Hacı Muradda olan insan gücü, yaşamaq istəyi, onun enerjisi və fəaliyyətidir. Hacı Murad obrazında güclülük, cəsarət və qürur hissi və bununla yanaşı, qafqazlılara xas olan azadlıq sevgisi cəmləşmişdir. Yazıçı povesti yazmazdan əvvəl Qafqazda gedən döyüşlər, Şeyx Şamil və Hacı Murad haqqında tarixi mənbələri araşdırmışdır. Tolstoy povestdə hadisələri tarixilik baxımından dəqiq vermiş və islam ruhu həyatlarının əsasını təşkil edən avar xalqının mübarizlik əzmini ustalıqla təsvir etmişdir.

Povestin əsas qəhrəmanı avar xalqının mübariz döyüşçüsü Hacı Muraddır. Hacı Murad şərəfli və cəsarətli, öz torpağı və xalqı uğrunda çar Rusiyasına qarşı mübarizə aparmış qəhrəmandır. Hacı Murad obrazı oxucu üçün sadəliyi ilə cəlbedici idi. Hacı Murad şərəfli, cəsarətli, aydın və dolğun xarakteri ilə diqqət cəlb etməyə bilməzdi. Yazıçı Hacı Muradda döyüşkən qəhrəman xarakterini sənətkarlıqla ifadə etmişdir. Sadəcə müəllifin təhkiyəsi xarakteri dəyərləndirmək və qiymətləndirmək üçün kifayətdir. Hacı Murad xarakteri haqqında birtərəfli fikir bildirmək düzgün olmazdı. Bəli, o, mübarizdir, mərd, cəsur, sözbütöv, xalqını sevən, adət-ənənələrinə, İslam dəyərlərinə yüksək qiymət verir. Gündə 5 dəfə namaz qılması, Allahın hüzurunda durmağın onun üçün vacibliyi Hacı Muradın İslam dininə olan inam və etibarının göstəricisi idi. Tolstoy povestdə onun uşaq kimi sevinməsinə də nümayiş etdirmiş və bununla oxucu sadə və saf, ürəyitəmiz Hacı Muradı tanıyır. Ona hədiyyə edilən saatin qapağını hər dəfə açanda Hacı Murad sanki uşaqlaşır, üzündə xoş, məsum bir təbəssüm yaranır. Yazıçı qəhrəmanını uşaq şəfqətli xarakterizə edir. Bunu hətta Hacı Muradın ölmüşkən belə üzündə qorunub saxlanılan təbəssüm ilə də əks etdirir. Lakin oğlundan aldığı məktubları oxuyanda, ailəsinin başına gələ biləcək müsibətləri düşünəndə biz tamamilə başqa, mübariz, əzmkar, eyni zamanda çarəsiz və ailəsi üçün hər şeyə qadir, cəsarətli, güclü və sarsılmaz bir xarakterini tanıyıq oluruq. Hacı Muradın çar Rusiyasından kömək istəməsinə müxtəlif yöndən dəyərləndirirlər. Bəziləri Hacı Muradı satqın adlandırır. Bəli, Hacı Murad Şeyx Şamilə birləşərək çar Rusiyasına qarşı mübarizə aparır, lakin Hacı Muradın ailəsinin Şeyx Şamil tərəfindən əsir götürülməsi qarşısında Hacı Murad tək, köməksiz qalmışdı. Ona qoşun, mübarizə aparmaq üçün dəstək, kömək lazım idi. Hacı Murad çarəsizlikdən çar Rusiyasından kömək istəyir.

Ona kömək ediləcəyinə söz verilsə də, ona qoşun göndərilir. Tolstoy burada bir çox tarixi məqamlara da toxunur. Əslində çar Rusiyasının daxilində çəkişmələr və münaqişələr var idi. Hacı Murad da məhz bu münaqişələrin qurbanı olur.

Fərman Kərimzadənin “Qarlı Aşırım” romanına nəzər saldıqda, demək istərdim ki, Hacı Muradla Kərbəlayı İsmayıl obrazı arasında ümumi və oxşar xüsusiyyətlər çoxdur. İlk öncə onu bildirmək istərdim ki, hər iki obraz tarixi şəxsiyyətlərin prototipidir. Əsərlərin hər ikisi ilk öncə millilik və tarixilik baxımından yüksək qiymətləndirilir. Hacı Murad və Kərbəlayı İsmayıl obrazı, hər ikisi əzmkar, mübariz, əyilməz, vətəninə, torpağını sevən, adət-ənənələrinə sadıq, İslam dini dəyərlərini yüksək qiymətləndirən güclü xarakterlərdir. Namus, qeyrət, kişilik qüruru və s. bu kimi məsələlərə yanaşmasında da fikirlər eynidir. Hacı Murad anasının, arvadının, ailəsinin Şeyx Şamil tərəfindən əsir götürülməsinə dözə bilmir, 3-5 nəfərlik qoşun ilə ailəsinə xilas etmək üçün məğlub ola biləcəyini bilə-bilə hücum keçir və ya Kərbəlayı İsmayıl gəlininin namusunu qorumaq üçün düşmənin qapısına getməkdən, düşməne əyilməkdən belə çəkinmir. Hər iki obraz mübarizdir. Hacı Murad çar Rusiyasına qarşı mübarizə aparırdı, Kərbəlayı isə şura hökumətinə qarşı. Məqsədləri hökumətə qarşı çıxmaq deyildi. Ləyaqətlə və namusla yaşamaq, İslam dəyərlərindən uzaqlaşmamaq, kimsəyə tabe olmamaq, niyyətləri qalan ömürlərini qeyrətlə başa vurmaq idi. Hər iki qəhrəmanın mübarizəsi azadlıq uğrunda mübarizədir. Onların yeni hakimiyyətə qarşı mübarizə aparmaqda məqsədləri yeni quruluşla barışmamaları, köhnə patriarxal qayda-qanunlara tərəf çıxmaq, Qafqaz adət-ənənələrinə zidd xristian qanunlarına tabe olmamaq idi. Kərbəlayı İsmayıl və ya Hacı Murad milli varlıq uğrunda mübarizə əzmi nümayiş etdirirlər. Hər iki obrazın mübarizə fonunda millilik xarakteri, milli tarixi varlıqdan gələn əzmkarlıq, mübarizlik, birləşərək gücünü nümayiş etdirmək xüsusiyyətlərini xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Hər iki obraz milli varlığın, milli xarakterin göstəricisidir. Sona qədər dözümlü göstərərək düşməne qarşı böyük bir əzmlə mübarizə aparırlar.

Obrazları bir-birindən fərqləndirən xüsusiyyətlər Kərbəlayı İsmayıldan fərqli olaraq Hacı Muradın kövrək qəlbə sahib olmasıdır. Povestin bəzi məqamlarında onun uşaq kimi sevinməsi, bəzən qıpqırmızı qızarıb başını aşağı salması, dinməyib danışmaması onun xaraktercə mülayim, çox danışmağı xoşlamayan, səbirli olduğunu göstərir. Eyni zamanda Hacı Murad cəsarətli idi. O, döyüslərdə özü şəxsən iştirak edirdi. Kərbəlayı İsmayıl isə şura hökumətinə tabe olmamaq üçün dağlara çəkilir. Mübarizəsini Hacı Muraddan fərqli olaraq uzaqdan, gizlin yollarla davam etdirir. Hər iki xarakter güclüdür, məqsədinə çatmaq üçün sona qədər mübarizə aparır.

1960-80-ci illər kəsiyində qələmə alınmış dəyərli bədii əsərlərdən biri də İsmayıl Şıxlının “Dəli Kür” romanıdır. XIX əsrdə baş vermiş tarixi prosesləri

özündə əks etdirən bu roman ədəbiyyatşünaslıqda Fərman Kərimzadənin “Qarlı aşırım” romanı ilə müqayisə edilir. Çünki Cahandar ağa obrazı ilə Kərbəlayı İsmayıl obrazı arasında oxşar xarakterik xüsusiyyətlər çoxdur və hər iki romanın tarixi prosesləri özündə birləşdirməsi baxımından da müqayisəsi məqsədəuyğun hesab edilir. Yazıçı bu romanı 1957-ci ildə qələmə almağa başlamış və on il sonra 1967-ci ildə başa çatdırmışdır.

Roman ədəbiyyatşünaslıqda milli tarixilik baxımından, romanın dili və Cahandar ağa obrazının əsaslı şəkildə təhlili, obrazların müqayisəsi aspektində geniş tədqiqata cəlb olunmuşdur. Roman haqqında ədəbiyyatşünaslıqda maraqlı və ətraflı araşdırmalara rast gəlirik. Muxtar İmanov “Müasir Azərbaycan nəsrində psixologizm” (60-70-ci illər) adlı kitabında romanı psixologizm aspektindən tədqiqata cəlb etmiş və Cahandar ağa xarakterini hərtərəfli təhlil etmişdir: “Romanın bir neçə yerində biz Cahandar ağanın qəzəblənməsinin və hiddətlənməsinin şahidi oluruq. Bu hissənin hər dəfə mümkün qədər genişliklə ifadəsi təsadüfi olmayıb, Cahandar ağanın xarakterindəki sərtliyi və həssaslığı işıqlandıрмаğa, qəhrəmanın fəaliyyətinin fiziki-mənəvi başlanğıcını duymağa yaxından kömək edir” (1, s.12).

Eyni zamanda roman T.Əlişanoğlu, T.Salamoğlu, A.Hüseynov, Y.Seyidov, C.Məmmədov, V.Yusifli, S.Əsədullayev, İ.Mustafayev, Q.Xəlilov və digərləri tərəfindən də tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Təyyar Salamoğlu romanda milli tarixi varlıq məsələsinə toxunmuş, eyni zamanda Cahandar ağa obrazı ilə Kərbəlayı İsmayıl obrazını müqayisəli aspektdə vermişdir: “Cahandar ağa və Kərbəlayı İsmayıl patriarxallığın faciəsini yaşasalar da, onlar öz mühitlərində idilər (öz zamanlarında yaşayırdılar). Cahandar ağanın və Kərbəlayı İsmayılın ətrafı bu yazılmamış qanunları bilirdilər. Öz mühitlərində Kərbəlayı İsmayıl və Cahandar ağa “ögey” deyildilər, mühit onları başa düşür, qəbul edirdi” (3, s.81).

Cahandar ağa mərd, yenilməz, qeyrətli, sözübütöv bir xarakter olaraq hər bir oxucunun yaddaşına həkk olunub. Zamanının qanunları ilə yetişən Cahandar ağanı heç kəs alçalda və ya özünə tabe edə bilməz. O, çox güclü bir xarakterdir. Ən çıxılmaz vəziyyətlərdə belə o, özünü sındırmır, yenildiyini qəbul etmir, sona qədər müqavimət göstərir. Bəzən onun kövrək və həssas anları, tutduğu əmələndən peşman olduğunu da görə bilirik. Lakin o, bu hisslərini bürüzə vermir. Bacısını öldürdükdən sonra keçirdiyi daxili sarsıntı, Cahandar ağanın mənəvi əzabı onun daxilindədir. Cahandar ağa bu əzabı və dərdi daxilən, təkbaşına yaşayır. Və ya onun atının quyruğunun qırıldığı an o, alçaldığı, namusunun tapdalandığı sarsıntısı ilə təkbaşına mücadilə edir. Üzüntüsünü, mənəvi sarsıntısını o, daxilən yaşayır. O, bütün problemlərini təkbaşına həll edir, heç kimdən kömək istəmir. Beləliklə, obrazın güclü bir xarakter olduğu hər hərəkətində və davranışında özünü ifadə edir.

Bu baxımdan Tolstoyun Hacı Murad obrazı ilə Cahandar ağa obrazı arasındakı oxşar və fərqli xarakterik xüsusiyyətləri ümumiləşdirmək olar. Bəli, Cahandar ağa da, Hacı Murad da mübarizdirlər. Hər iki obraz cəsur, mövcud zamanın qanunlarına tabe olmaqdan boyun qaçıran, qeyrətlə, namusla yaşayan, düşməne qarşı sona kimi vuruşan, igid, mübariz xarakterlərdir. Cahandar ağa da Hacı Murad kimi bəzi məqamlarda zəiflik göstərir, kövrəlik, tutduğu işdən peşman olur. Lakin bu zəiflik və kövrəklik xarakterlərin mənəvi sıxıntılarıdır və onların daxilində yaşadıkları və heç kimə göstərmədiyi tərəfləridir. Əsərin sonunda hər iki obraz öldürülür. Vuruşaraq, müqavimət göstərərək, qəhrəmanlıqla düşmən gülləsinə tuş gələrək həlak olur. Obrazların arasındakı oxşar xüsusiyyətlərlə yanaşı, fərqli xüsusiyyətlər də vardır. Cahandar ağa çarəsiz vəziyyətlərində belə heç kimdən kömək istəmir, hər bir problemin öhdəsindən özü gəlməyə çalışır. Lakin Hacı Murad isə ailəsini xilas etmək üçün çar Rusiyasından kömək istəmək məcburiyyətində qalır. Çar Rusiyası isə ona vəd etsə də, kömək etmir. Hacı Murad qəhrəmancasına vuruşur və düşmən tərəfindən məğlub edilərək öldürülür. Hər iki obraz İslam dini dəyərlərini yüksək qiymətləndirən xarakterlərdir.

ƏDƏBİYYAT

1. *İmanov M.* Müasir Azərbaycan nəsrində psixologizm. Bakı: Elm, 1991, 116 s.
2. *Kərimzadə F.* Qarlı aşırım. Bakı: Kitab klubu, 2016, 400 s.
3. *Salamoğlu T.* Ən yeni Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri. Bakı: BQU, 2008, 554 s.
4. *Şıxlı İ.* Seçilmiş əsərləri: 2 cildə, II c., Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 400 s.
5. *Tolstoy L.* Seçilmiş əsərləri: 3 cildə, I c., Bakı: Şərq-Qərb, 2009, 648 s.
6. *Tolstoy L.* Hacı Murad (tərcümə edəni Cəfər Cabbarlı). Bakı: Nurlan, 2008, 165 s.
7. *Бердникова О.А.* Концепция творческой личности в прозе И.А.Бунина: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Воронеж, 1992, 24 с.
8. *Бердяев Н.А.* Смысл истории. Москва: Мысль, 1990, 176 с.
9. <https://kulis.az/news/7918>

Redaksiyaya daxil olub 10.06.2021